

ԱՅԼԵԿԱՅԼՔ

1. Բանակոսութիւնը մը նախահայկական սեպագրութեան վրայ: — Հանրածանօթ բանասէր-սեպագրադէտ Պր. բասմաջեան նորերս Վիկոնտ եկած ըլլալով՝ տեղի յութային վարչութեան նախագահ հոկտ. 2 առջեգեան հրաւիրեց զինք բանակի օսելու նախահայկան սեպագրութեան վրայ, որ տեղի ունեցաւ նոյ. 29ին Շաբաթ իրիկուն ժամը 5 ին:

Սեպագրութիւնը իրը բանախօսական նիւթէ եւ գաղութիւն կրթութեան մակարդագէն մէջ եւ գաղութիւնը կրթութեան մակարդագէն մէջ այսու հանդերձ Պր. բասմաջեան վեր է, այսու հանդերձ Պր. բասմաջեան զարմանալի ճարտարութեամբ մը գիտաւ զայն մատչելի ընել ունկնդիւներուն, որոնց մէջ բազմած էր ի մէջ այլց նաև Միարանութեան Սմենապատիւ գերապայծառ Ասրահյալ Գրիգոր Կովըիկեան: Պատմական համառ ակնարկով մը շօշափեց նախ եւ յառաջ մէջնագրութեան եւ սեպագրութեան դիւտերը ժամանակագրական կարգաւ, անոնց նշանակութիւնը ընդհանուր պատմութեան համար եւ այն գիտուարութիւնները, որոնց բախեցան բանասէրները, երբ այս գիտական խոստմնալից եւ ամենանոր, բայց եւ փշուտ դաշտը մշակելու սկսան: Անվիճելի էին այն փաստեր, որոնց մով սեպագրի արձանագրութիւններու ընթերցման ճշտութիւնը կը պարզէր Պր. բասմաջեան գաղաղսն օրինակներով զանոնք մեզի լմլունից եւ զանալուն կ'աշխատէր: Հօս գլխաւորաբարնելի եւս ընելու կ'աշխատէր: Հօս գլխաւորաբար սափամ մը եւս Պր. բասմաջեան թէ որդ ցոյցաց անգամ մը եւս Պր. բասմաջեան թէ որդ չափ տիրած է իր նիւթին:

Մասնաւորելով իր խօսքերը նախահայկական սեպագիր արձանագրութիւններու վրայ, պաշլարհացնց քարտէսի վրայէն ցուցուց այն տեղերը, ուր անոնք՝ թուով իրը 92 կտոր, գտնուած էին, մատնացնց ըրաւ անոնց ասուրական արձանեն, նագրութիւններէն ունեցած շեղումները, ծանուագրութիւններէն ուրարտեան լիզուին կնճոոտ հալցին վրայ, որ ըստ իրեն ոչ հայերէն է եւ ոչ ալ առ հասարակ հնդեւրոպական լիզու: Վաւկասեան լիզու մըն է աւելի, բայց ոչ մը: Վաւկասեան կենդանի լիզուներէն: Իր հինգ կատաներկայիս կենդանի մատ կ'երեւայ ուտերէնի, թէ եւ րեալով աւելի մատ կ'երեւայ ուտերէնի, թէ եւ հայերէն գուրը համեմատական ուրիշ օրինակ չափելիք ուրարտեան մագրելի: Ի հարկէ իսչպէս նակ մը չունինք բարսի բանախօսութեան վերջը Պր. բասմաջեան եւս իր բանախօսութեան վերջը Պր. բասմաջեան վերջը՝ այս երկու լիզուներու, այսինքն՝ շատ լաւ գիտեց այս երկու լիզուներու հիշեւ որ եւ է ներհայերէնի եւ ուրարտերէնի միջեւ որ եւ է ներ-

քին ազգակցութեան մը չգյուղիւնը տակաւին ժիւում չէ քաղաքական եւ քաղաքական ըւրիշը արդիշից արական մէջ նախարարական անշանակ ալ եղած ըլլալու չէ: Այս այնչափ աննշանակ ալ եղած ըլլալու չէ: Այս այնուուի ի մէջ այլց նաև հայ նախարարական անուններէն, որոնցմէ շատերը գրեթէ ամհանական կերպով ուրարտածիներէն առնու ած են:

չ. Ա. Մ.

2. «Հանդէս Ամսօրեայ, ի խմբագրութեան Անբրկայ 1924 թ. Յուլիս եւ գրութեան: (Անբրկայ 1924 թ. Յուլիս եւ Օգոստոս միացեալ համարների «Պատմական», բաժնի «Կամսարական հողեր», ուսումնակարութեան Հ. Ա. Կոզեեանի յօդուանիւթիւնը և Ս. Ա. Կոզեեանի յօդուանիւթիւնը): — Սուրմալի¹ գաւառի կեդուածի առթիւ: — Սուրմալի¹ գաւառի կեդուածի Ս. Ա. Կոզեեանի յօդուանիւթիւնը: Կոզեեանի յօդուանիւթիւնը կաւառին, արեւ մատքից Տաճկական Շիրակի Սանցակի, հարաւից Մակուսայի կեանիւթիւնը: Հին ժամանակում այս գաւառն աշխանը: Հին ժամանակում այս գաւառն անուանվում էր Արշարունիք: Կողպ գիւղն իր աշխանիք, վետնվում է սոյն գաւառի արեւամաշհանակը, վետնվում է սահմանագծում, անշատուած Շիրակից հիւսիս սահմանագծում, անշատուած Շիրակից Արաքս գետի ընթացքով: Կողպը յայտնի է Արաքս գետի ընթացքով: Հինգերորդ գարից Աշահատները (տառիկ) պատմում էին, որ մի հանդիւթեան մի աղահատի քարսցած մարդին քարի մուրճը ձեռքին: Կողպն այնքան հին մաղեալ ունի, որքան հին է մեր երկրի կենդանեցեալ ունի, որքան հին է մեր երկրի կենդանիւթեան յառաջ գալը: Արաքս գետը կաղզվանի Կողմից հոսելով, գալիս անցնում է Կողպի սահմանի եօթը կիլոմետր հեռաւորութեամբ: Գիւղի հիւսիսային սահմանագծում, Արաքսի վրայ, կայ հիւսիսային սահմանագծում, Արաքսի վրայ, կայ մի մեծ միակուոր քարերէնի, որ գետի ընթացքից բարձրանում է պատի նման աւելի քան 40 մետր, որին զեղացիք անուանում են Կարմիր քարափի: Այդ բլուրի գագաթում կայ մի մեծ տունել (Ներքնուղի): Թէք ուղղութեամբ, շրջանաձեւ, չորս մետր տրամագծով: Փորուած է յարմարաւոր սանդուիներով, այնպէս որ ամեն հայն հեշտութեամբ կարելի է թէ մարդով եւ թէ անասունով ջուր հանել բլուրի գագաթը: Քարափայուղը ծակելով հասել է Արաքսին, որից

¹ Ես կարծում եմ, գաւառի անունը փոխուել է սուրմալի թուրքերէն, որպէս թարդմանութեան «Արշարունիք» (Արշարուն) բառի:

ստացուել է ջուր: Քարաժայոի վրայ մնացել են շնութեան հետքեր: Այդ րլուրի տեսքը, դիբը եւ բոլոր յարմարութիւններն ապացուցանում են Խորենացու Նկարագրած Երուանդաշատ քաղաքը: Քաղաքի արեւմտահարաւում կայ մի ընդարձակ տարածութիւն, որի մի կողմից հսում է Արաքսը եւ միւս կողմից կան արհեստական անտառի մնացորդներ, զանազան մացառներ, եղեւնիներ, որ թւում է մի փոքրիկ ցանցառ անտառ: Այժմ այդ տեղ որսորդները շատ անգամ որսում են այծեամեներ, եղնիկներ, եղերուներ եւ այլ որսի կենդանիներ: Ես կարծում եմ, որ այդ է “Ծննդոց” անտառը: Երուանդաշաշտից սակաւ ինչ հեռի դեպի հիւսիս արեւմուտք Արաքսի ափերի վրայ նշմարում են կամուրջի¹ հետքեր: Կողպից իդդիր տանող ճանապարհի վրայ՝ Արաքսին մօտ կայ մի մեծ աւերակ, որին տեղացիք “Ղարաջալայ”, են ասում, որ տեղից Մեսրովը եպ. Սմբատեանը մի քանի բեւեռագիր քարեր է տարել Էջմիածին: Իցէ թէ այդ է Խորենացու յիշատակած Երուանդակերտը: Վերսիշեալ երկու հնութիւններն էլ գտնվում են Արաքսի վրայ մի գծով յաջ ափին:

“Կարմիր քարափի”, (Երուանդաշատ) հանդէպ, Արաքսի միւս ափից մասնաւոր հեռաւրութեան վրայ, ուր Ախուրեան գետը թափում է Արաքսի մեջ, կայ այժմ մի դիւլ “Հաշվայրամ”, անունով, սորան կից Խերբակլի եւ Հասար, անուն գիւղերը: Առաջինն Ախուրեակի ափին, իսկ վերջինն երկուսը Արաքսին: Կան առաջնում շատ աւերակներ եւ հնութեան վերաբերեալ նշաններ: Այդ գիւղերն, որ իրար կից են եւ կազմում են մի ամբողջութիւն, ունին գեղեցիկ այգիներ: Իմ կարծիքով, պատմութեան մեջ յիշուած “Մարմէտ”, քաղաքն այդ տեղ է եւ պէտք է ընդունիլ Շիրակի մի մասը:

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ

Լևինական, 14 Նոյեմբեր, 1924:

¹ Մի գիւղական ճանապարհորդ Եւրոպացի հաւասարում եր, որ այդ այն կամուրջն է, որի վրայից անցել են յոյն զօրքերը Քսենոբոնի յիշատակոծ:

ՅՈՒՅՈՒԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԼՐԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐՈՒ

(Հայուսնիւնիւն)

- 1877 “Ապագայ”, Կ. Պուլես, Արտօնատեր՝ Կ. Ա. Խոթիւնեան, խմբաւոն. Մ. Գափամանեան: [139]
- ” Աշխատարութեան”, Կ. Պուլես, խմբաւոն. Գափամանեան: [140]
- ” Միմոս”, Կ. Պուլես: [141]
- ” Անր գարդ”, Կ. Պուլես: [142]
- ” —1881 “Փորձ”, Թիֆլես, խմբ. Աբդար Յովհաննիսեան: [143]
- 1878 “Հաւատարմութիւն”, Կ. Պուլես: [144]
- ” —1879 “Մանկալարժամկան թերթ”, Թիֆլես, խմբ. Յակով Տէր-Յովհաննիսեան: [145]
- 1879 “Հայկական Աշխարհ”, Երեւան: [146]
- ” —1881 “Փարոս Հայաստանի”, Մանկական: [147]
- 1880—1881 “Աշխատանք”, Թիֆլես: [148]
- ” Արեգակ”, Կ. Պուլես, Արտօն. Ա. Յատէեան, խմբ. Մարտեղեան: [149]
- ” Բեմ”, ... [150]
- ” Ծաղկաբաղդ”, Կ. Պուլես, խմբ. Թովհան Թէրենեան: [151]
- ” —1881 “Մէտէօրա”, Իզմիր, Հրատկիւ. Գ. Մաերեան: [152]
- ” —1883 “Պատկ”, Երեւան, խմբ. Վաղապանեանց: [153]
- ” Վայելք”, Կ. Պուլես, խմբ.-ան. Մելքոն Գալէնտէրեան: [154]
- ” ? “Ֆոլովրդային Գիտութիւն”, Կ. Պուլես: [155]
- 1881—1884 “Առաջապահական թերթ”, Երեւան, խմբ. Բժ. Լեւոն Տիգրանեանց: [156]
- 1882—1898 “Արձագանք”, Թիֆլես, խմբ. Աբդար Յովհաննիսեան: [157]
- ” —1908 “Բիւրակն”, Կ. Պուլես, խմբ. Հ. Մաերեան Խ. Խոթիւնեան: [158]
- ” —1888 “Բուրաստան Մանկանց”, Կ. Պուլես, Հրատկիւ. Ն. Կ. Պէրպէրեան եւ Ս. Տէօվլէթեան: [159]
- ” —1884 “Գործ”, Շուշի, խմբ. Սիմեոն Հայուման: [160]
- ” —1886 “Մատենադարան ժողովրդեան”, Կ. Պուլես: [161]
- ” —1884 “Վարժարան”, Թիֆլես, խմբ. Ա. Խոսրովեան: [162]
- 1883—1914 “Ազգեւոր”, Թիֆլես, խմբ. Տիգրան Կազմարեան: [163]
- ” —1888 “Գրական եւ իմաստասիրակոն Շարժում”, Կ. Պուլես, Խոթիւնեանց: [164]
- ” —1885 “Երախայրիք”, Եւղին կիւ, Հրամակ. Ազգ. վրժ. Սահմանադրութեան: [165]